

СТРАТЕГІЇ РОЗУМНОЇ СПЕЦІАЛІЗАЦІЇ ДЛЯ УКРАЇНИ

Дубинський Г.П., Перший секретар
Посольство України у США

У статті розглядаються історія та теоретичні витoki концепції стратегій розумної спеціалізації, її зв'язок з іншими концепціями та стратегіями, нормативна база та практика її впровадження в Європейському Союзі. Обґрунтовується доцільність розробки та впровадження стратегії розумних спеціалізацій для України, аналізується поточний стан та перспективи. Також розглянуто наявний іноземний досвід проектування економічної та науково-технічної політики для подальшої адаптації в Україні. Сформовано орієнтири імплементації саме європейського досвіду – «Стратегії розумної спеціалізації» (СРС), її витокам та інструментарію відповідно до стратегічних цілей євроінтеграції. Проаналізовано євроінтеграційні прагнення України та вже діючі угоди про асоціацію та створення поглибленої зони вільної торгівлі. Основними рушійними силами та стимулами розвитку СРС визначено втрату традиційних ринків та розрив сталих коопераційних зв'язків з РФ; пасивну позицію держави, яка може призвести до фактичного нав'язування низькотехнологічних спеціалізацій; створення профільних регіональних кластерів та широке застосування інструменту державно-приватного партнерства; необхідність активного використання усіх повноважень статусу асоційованого члена Горизонт 2020 для доступу до інструментів проектування та впровадження СРС в Україні.

Ключові слова: стратегії розумних спеціалізацій, кластери, проектування науково-технічної та інноваційної політики.

Аналіз поточних тенденцій розвитку вітчизняної економіки, заяв окремих політичних лідерів та основних векторів спрямування міжнародної технічної допомоги свідчить про тенденцію формування іміджу України як аграрної держави із відведенням їй відповідної ролі у світовій системі розподілу праці.

Реалізація зазначеного сценарію призведе у середньо- та довгостроковій перспективі до негативних наслідків в економічній та соціальній сферах, провокуючи подальший спад промислового виробництва та деградацію індустріальної, транспортної, енергетичної та комунальної інфраструктури.

Для розуміння можливих шляхів впливу на зазначені процеси як в економічній так і в політичній площині варто розглянути наявний іноземний досвід проектування економічної та науково-технічної політики. Враховуючи стратегічні цілі євроінтеграції, проголошені політичним керівництвом держави та закріплені у стратегічних документах, варто приділити увагу саме європейському досвіду – «Стратегії розумної спеціалізації» (СРС), її витокам та інструментарію.

Перш за все слід зауважити, що стратегії та ініціативи Європейського Союзу мають послідовний та ієрархічний характер, що забезпечує їх спадкоємність, когерентність та підпорядкованість спільним цілям.

Оголошена Європейською Радою на засіданні у Лісабоні в березні 2000 року так звана «Лісабонська Стратегія» [1], ставила для Євросоюзу амбітну мету десятиріччя – стати найконкурентоспроможнішою та найдинамічнішою економікою у світі, що базується на знаннях, здатна до постійного зростання, забезпечує більше робочих місць та тіснішу інтеграцію суспільства, а також наближення рівню економічного і соціального розвитку країн – членів ЄС. Соціально-економічна частина «Лісабонської Стратегії» ґрунтується на Комунікації Єврокомісії «Розбудова інклюзивної Європи» [2], де викладена основна програма розвитку того 2000-2010 років.

П'ята хвиля розширення Євросоюзу, в результаті двох етапів якої у 2004-2007 роках членства набули ще 12 країн, фінансова криза 2008 року і наступний економічний спад не дозволили досягти поставленої мети та вплинули на формування нової стратегії – «Європа 2020: Стратегія розумного, стійкого і всеохоплюючого зростання» [3].

Оприлюднена Європейською Комісією 3 березня 2010 року, стратегія була спрямована на подолання наслідків глобальної кризи та регіональної нестабільності вже не шляхом спрямованості на досягнення надвисоких економічних показників, а через поступовий розвиток, що найкраще відображають три головних взаємно підсилюючі пріоритети [3, с. 4]:

1. Розумне зростання: розвиток економіки, що базується на знаннях та інноваціях.
2. Стале зростання: стимулювання більш ресурсозберігаючої, екологічно чистої та більш конкурентоспроможної економіки.

3. Інклюзивне зростання: стимулювання економіки високої зайнятості, що забезпечує соціальну та територіальну єдність.

Були поставлені і більш чіткі критерії досягнення означених цілей:

- 75% населення у віці 20-64 років мають бути працевлаштовані;
- 3% ВВП ЄС має інвестуватися в НДДКР;
- виконання кліматичних/енергетичних цілей «20/20/20» (включаючи збільшення показнику скорочення викидів до 30% у разі сприятливих умов);
- частка раних випускників шкіл повинна бути меншою 10%, а принаймні 40% молодшого покоління повинні мати вищу освіту;
- менше 20 мільйонів людей мають бути під загрозою бідності.

При підготовці стратегії Європа 2020 були проаналізовані результати та враховані недоліки попередньої Лісабонської Стратегії. Так у «Оцінці Лісабонської стратегії» [4, с. 13-14] з'являється згадка про «розумну спеціалізацію»:

«Робота над Європейським дослідницьким простором є переходом до більш цілісного політичного підходу та сприяє посиленню співробітництва між державами-членами та промисловістю (наприклад, через спільні технологічні ініціативи, які є державно-приватними партнерствами у ключових сферах, європейськими дослідницькими інфраструктурами та спільним програмуванням), приділяє більше уваги досконалості та розумній спеціалізації, а також усуненню перешкод для мобільності дослідників».

Вперше термін «розумна спеціалізація» почав використовуватися у середині минулого десятиріччя, але генезис концепції розумної спеціалізації можливо прослідкувати від класичних теорій економічних та соціальних систем.

Якщо аналізувати теоретичні витоки підходи «спеціалізації» взагалі, то ще у діалозі «Держава» Платон доводить соціальний зиск спеціалізації громадян на окремих видах діяльності, будуючи свій доказ на аналізі різних рис – «начал» держави і людської душі та порушуючи таким чином принцип певного «універсалізму» абстрактної людини-громадянина. Неприйнятною для сучасного суспільства стороною цієї теорії була жорстка заборона переходу між соціальними групами, що свідчить про доведення ідеї спеціалізації до абсолютизації у вигляді кастової структури суспільства.

Значний внесок в концепцію спеціалізації додав Адам Сміт («Дослідження про природу і причини багатства народів» (1776), Smith, Adam (1776). *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*). Він доводив, що економічна спеціалізація може бути корисною для країн, заклавши основи теорії абсолютних переваг як основи міжнародної торгівлі. Серед факторів, які впливають на спеціалізацію країни, А. Сміт виділяв природні (природні ресурси, клімат) та набуті (технології, кваліфікація трудових ресурсів) переваги.

Теорію абсолютних переваг А. Сміта розвинув Давид Рікардо (David Ricardo, 1772 – 1823), додавши поняття альтернативних витрат як порівняння цін товарів через кількість робочого часу, витраченого різними суб'єктами на їх виробництво. Створена ним теорія порівняльних переваг обґрунтовує спеціалізацію на тому виробництві, де суб'єкт має порівняно нижчі альтернативні витрати.

Подальший розвиток цих ідей у 20-му сторіччі можливо знайти у теорії співвідношення факторів виробництва шведських економістів неокласичної школи Елі Хекшер (1879 – 1952) та Бертіл Олін (1899 – 1979). Модель Хекшера-Оліна, яка згодом була суттєва доповнена Полом Самуельсоном, доповнює теорію трудової вартості такими факторами виробництва як земля та капітал, які впливають на спеціалізацію виробництва.

Наступним кроком у поширенні переліку факторів, які впливають на спеціалізацію, стала теорія конкурентних переваг, розроблена Майклом Портером та викладена у його праці «Конкурентна перевага країн» («*The Competitive Advantage of Nations*», 1991).

На базі багаторічного дослідження десяти промислово розвинених країн М. Портер виділив чотири основні атрибути, які складають те, що він назвав «діамант національної переваги», де мають значення не тільки поодинокі взяті «вершини», а й зв'язки між ними. Ось ці детермінанти конкурентних переваг [5]:

- Факторні умови. Позиція країни в факторах виробництва, таких як кваліфікована робоча сила або інфраструктура, необхідна для конкуренції в даній галузі.
- Умови попиту. Характер попиту на внутрішньому ринку для продукту або послуги галузі.
- Пов'язані та допоміжні галузі. Наявність або відсутність у країні галузей постачальників та інших суміжних галузей, які є конкурентоспроможними на міжнародному рівні.

- Стратегія, Структура та Конкуренти Фірми. У країні існують умови, що визначають, як компанії створюються, організовуються та управляються, а також характер внутрішнього суперництва.

На думку М. Портера ці детермінанти саме і створюють національне середовище, в якому компанії народжуються і навчаються конкурувати. Кожна вершина діаманту та діамант як система впливає на основні інгредієнти для досягнення міжнародного конкурентного успіху: наявність ресурсів та навичок, необхідних для отримання конкурентних переваг у галузі; Інформація, яка формує ті можливості, які вони сприймають, та напрям, в якому вони використовують свої ресурси та навички; Цілі власників, менеджерів та окремих осіб у компаніях; І, найголовніше, тиск на компанії для інвестування та інновацій.

Слід зазначити, що подальший розгляд конкурентних переваг та спеціалізації у промисловості різних країн привів М. Портера до створення концепції кластерів, яка також зараз відіграє надзвичайно важливу роль у формуванні європейської економічної стратегії [6].

М. Портер вважає, що в епоху глобалізації, єдиного відкритого ринку із швидким транспортуванням та комунікаціями, саме існування таких територіальних економічних доменів є важливим чинником конкурентоспроможності, яка дедалі більше залежить від місцевих речей: знань, взаємин, мотивації. Він пропонує наступне визначення:

Кластери – географічні концентрації взаємопов'язаних компаній та установ у певній галузі. Кластери охоплюють низку пов'язаних галузей та інших організацій, важливих для конкуренції. Вони включають, наприклад, постачальників спеціалізованих матеріалів, таких як компоненти, машини та послуги, а також постачальників спеціалізованої інфраструктури. Кластери також часто поширюються через канали та клієнтів, а згодом і на виробників допоміжних продуктів і компанії у галузях, пов'язаних з навичками, технологіями або спільними ресурсами. Нарешті, багато кластерів включають урядові та інші установи, такі як університети, установи стандартизації, аналітичні центри, постачальники професійної підготовки та торгові асоціації – тих, хто забезпечує спеціалізоване навчання, освіту, інформацію, дослідження та технічну підтримку.

Важливим чинником є те, що кластери сприяють як конкуренції, так і співпраці. Конкуренти змагаються, щоб виграти і зберегти клієнтів. Без енергійної конкуренції кластер не є життєздатним. Тим не менш, існує також співпраця, більша частина якої вертикальна, яка залучає компанії у суміжних галузях та місцевих установах. Конкуренція може співіснувати з кооперацією, оскільки вони відбуваються в різних вимірах та серед різних гравців.

У цьому контексті буде доречно згадати, що переваги агломерації використовувалися ще за часів СРСР у формі територіально-виробничих комплексів (ТВК), теоретичним обґрунтуванням яких займався засновник радянської районної школи економічної географії Н.Н. Колосовський у своїх роботах «Основы экономического районирования» (М., 1958), «Теория экономического районирования» (М., 1969). Контури описаних ним комплексів до теперішнього часу зберігаються і на території України, прикладом чого може слугувати «Південно-український комплекс важкої індустрії» [7, с. 102]. Врахування цих ТВК необхідно при проектуванні сучасних регіональних спеціалізацій в Україні.

Водночас слід підкреслити й відмінності теорії територіально-виробничих комплексів від концепції кластерів М. Портера: в радянських ТВК була практично відсутня конкуренція, інтеграція мала вертикальний характер, була відсутня підприємницька складова, яка надавала б необхідну гнучкість та диверсифікованість розвитку кластеру.

Значний вплив на формування концепції розумної спеціалізації здійснили роботи американського економіста Дені Родріка (Dani Rodrik). Зокрема у роботі 2004 року «Індустріальна політика для XXI сторіччя» [8] він не тільки обґрунтовує необхідність спеціалізації в епоху глобалізації, а й вводить елементи «підприємницького само-відкриття», які з часом стануть одними із суттєвих складових методології проектування розумних спеціалізацій. Подальше дослідження дуальності «глобалізація – спеціалізація» приводить його до концепції «Розумної глобалізації».

Теоретичне обґрунтування та методологічне оформлення сучасного розуміння концепції розумної спеціалізації було здійснено у роботах низки авторів, більшість з яких належала до групи «Знання для зростання» («Knowledge for Growth» – K4G). Ця група консультантів була заснована у 2005 році Єврокомісаром Яном Поточником (Janez Potočnik) для розробки заходів, які мали активізувати Лісабонську стратегію. Заступником Голови групи Я. Поточника був відомий французький економіст Домінік Форє (Dominique Foray), а до складу входили провідні вчені та експерти у сфері економіки знань. У роботі спільній роботі з Барт ван Арк (Bart van Ark) «Smart

specialisation in a truly integrated research area is the key to attracting more R&D to Europe» [9] Форс обґрунтовує необхідність розробки концепції розумної спеціалізації для Європи.

У подальших роботах низка авторів, частина з яких входила до групи «Знання для зростання» розвили та доповнила ці ідеї – Рейнхільд Веуглерс (Reinhilde Veugelers), Моймір Мрак (Mojmir Mrak), Бронуйн Х. Холл (Bronwyn H. Hall), Жак Мейрс (Jacques Mairesse), Георг Ліхт (Georg Licht), Тассос Джіанніссис (Tassos Giannitsis), Паул А. Давід (Paul A. David), Бронуйн Х. Холл (Bronwyn H. Hall).

Вагомий внесок у розробку концепції розумної спеціалізації був зроблений також Організацією Економічного Співробітництва та Розвитку (ОЕСР). Зокрема, у звіті 2013 року «Innovation-driven Growth in Regions: The Role of Smart Specialisation» [10] проаналізовано практику впровадження концепції розумної спеціалізації низкою країн світу, серед яких, окрім країн ЄС, є також Австралія, Південна Корея, Туреччина.

Зазначені теоретичні напрацювання знайшли своє втілення у проектуванні довгострокової політики Європейського Союзу через посилення акценту на розумні спеціалізації, як важливий інструмент модернізації економічної системи. Так у стратегії «Європа 2020» у розділі «Інноваційних Союз» країнам-членам ЄС вже прямо вказано на необхідність реформування національних та регіональних науково-дослідних та інноваційних систем в напрямку стимулювання розумної спеціалізації [1, с.13]:

На національному рівні держави-члени потребують:

– Реформування національних (і регіональних) науково-дослідних та інноваційних системи для підвищення кваліфікації та розумної спеціалізації, посилення співпраці між університетами, дослідженнями та бізнесом, здійснення спільного програмування та посилення транскордонного співробітництва в областях з доданою вартістю для ЄС та відповідного коректування національних процедур фінансування, забезпечення поширення технології на всій території ЄС.

Ідея необхідності використання розумної спеціалізації, викладена у стратегії «Європа 2020», знайшла своє відображення і у проектуванні заходів із підтримки впровадження розумного зростання у субординованій до неї регіональній політиці, які була запропонована Комунікацією Європейської Комісії «Регіональна політика для розумного росту в Європі 2020» [11] від 6 жовтня 2010 року. Зокрема, комплексний план сприяння досягнення цілей «розумного зростання» стратегії «Європа 2020», який містить зазначена комунікація, передбачає наступні заходи, спрямовані на впровадження стратегій розумної спеціалізації [11, с. 11-14]:

Дія 1: Розробити стратегії розумної спеціалізації

Цей захід спрямований на концентрацію ресурсів на найбільш перспективних областях порівняльної переваги, таких як кластери, існуючі сектори та міжгалузєва діяльність, екоінновації, ринки з високою доданою вартістю або окремі галузі досліджень. Розробка таких стратегій може розпочатися негайно, спираючись на підтримку технічної допомоги та піддаючи їх міжнародній експертній оцінці.

У разі впровадження, це має супроводжуватись двома додатковими заходами:

– Посилити підтримку ERDF (Європейський фонд регіонального розвитку) для освіти, досліджень та інновацій у поточному періоді, щоб збільшити інвестиції у ці сфери, в тому числі за рахунок додаткового фінансування з FP7 (Сьомої Рамкової Програми ЄС) та CIP (Рамкова програм розвитку конкурентоспроможності та інновацій). Основні умови для досліджень та інновацій та економіки, що базується на знаннях, повинні бути покращені шляхом узгодження підтримки ERDF з пріоритетами Національної програми реформ (пов'язана з Керівним принципом 4 Інтегрованих керівних принципів в галузі економіки та політики зайнятості).

– Повністю використати гнучкість у програмах регіональної політики ЄС, щоб спрямувати фінансування на цей рахунок. Комісія підтримуватиме запити на таке перенаправлення, що відповідає інтелектуальному підходу спеціалізації та прискорює їх схвалення.

Слід зауважити, що у зв'язку із особливостями планування фінансових періодів ЄС, які здійснюються на 7 років, окрема фінансова підтримка розвитку розумної спеціалізації могла бути закладена вже у наступну багаторічну фінансову програму (Multiannual financial framework) на 2014-2020 роки. Але політика ЄС, як правило, ґрунтується на перехресній підтримці реалізації стратегій гнучкими фінансовими інструментами, що ілюструє попередній абзац, який орієнтує на використання джерел фінансової програми 2007-2013 років.

Комплексність підходу ілюструють також інші заплановані заходи:

– розширення використання інструментів фінансового інжинірингу; фінансування міжрегіонального науково-інноваційного співробітництва;

- задіяння механізму державних закупівель із співфінансуванням за рахунок фондів ERDF;
- систематичне залучення незалежних експертів для проведення міжнародної оцінки проектів;
- надання за рахунок ERDF фінансування проектам, які отримали високі оцінки, але не виграли конкурс у FP7;
- удосконалення регіональної інноваційної політики через експертизу програм FP7, CIP та INTERREG IVC.

Із свого боку Європейська Комісія запланувала наступні заходи сприяння формуванню та впровадженню національними та регіональними урядами стратегій розумної спеціалізації:

- розробка до 2012 року «Платформи для розумної спеціалізації», що має об'єднати експертизу з університетів, дослідницьких центрів, регіональних влад, підприємств та служб Єврокомісії з метою визначення потреб, сильних сторін та можливостей;
- організація збору даних, аналізу політики та інформації про результати та спеціалізацію досліджень та інновацій з точки зору ЄС (зокрема, через інструменти European Cluster Observatory, the Regional Innovation Scoreboard and Monitor та the Sectoral Innovation Watch);
- започаткування платформ для взаємного навчання розробці та реалізації таких стратегій (включаючи «Європейський форум кластерної співпраці» та «Європейський кластерний альянс», які отримували фінансування через CIP, а також проекти FP7 «Регіони знань» та «Дослідницький потенціал»).

Як доповнення цих заходів були передбачені також наступні дії:

- допомога державам-членам та регіонам для впровадження освітніх, дослідницьких та інноваційних проектів шляхом стимуляції передачі знань та розповсюдження передової практики за допомогою інструментів технічної допомоги, ініціатив «Регіони за економічні зміни» (включаючи «RegioStars»), мереж INTERREG IVC та інших;
- посилення взаємодії з фінансовими установами для залучення фінансування та максимального використання існуючих фінансових інструментів для стимулювання малого та середнього інноваційного бізнесу (JEREMIE – Спільні європейські ресурси для мікро- та середніх підприємств, RSFF – інструмент розділу фінансових ризиків);
- сприяння розвитку підприємницьких можливостей для малих та середніх підприємств (МСП) через консолідацію та зміцнення мережі EEN (Enterprise Europe Network), партнерам якої, в свою чергу, мають допомогти організаціям більш ефективно використовувати фінансування ERDF для інновацій;
- підвищити узгодженості та взаємодоповнюваності політики ЄС щодо освіти, досліджень та інновацій.

У забезпечення методологічної бази для розвитку положень, закладених у програмних документах загальноєвропейської та регіональних стратегій, під егідою Європейської Комісії у травні 2012 року була видана «Керівні принципи дослідницьких та інноваційних стратегій для розумних спеціалізацій (RIS 3)» [12].

Колектив авторів, основу якого склала вищезгадана група «Знання для зростання»), а до складу увійшли відомі вчені (Домінік Форє, Кевін Морган, Клер Новеларес) та експерти ЄК, запропонував методологічний посібник для розробників політики та органів впровадження щодо підготовки, проектування та реалізації національної/регіональної стратегії досліджень та інновацій для розумної спеціалізації (Research and Innovation Strategies for Smart Specialisation – RIS3 strategies, RIS3). Слід звернути увагу на трансформацію концепції розумної спеціалізації із акцентом на стимулюванні росту економіки, заснованої на знаннях, за рахунок ведення досліджень та впровадження інновацій.

Ці стратегії були визначені як інтегровані, місцеві економічні перетворення, які вирішують наступні завдання:

- зосереджують політичну підтримку та інвестиції на основні національні/регіональні пріоритети, виклики та потреби у розвитку, що базується на знаннях, включаючи заходи, пов'язані з інформаційно-комунікаційними технологіями (ІКТ);
- спираються на сильні сторони кожної країни/регіону, конкурентні переваги та потенціал досконалості;
- підтримують технологічні і практичні інновації та спрямовані на стимулювання інвестицій у приватний сектор;
- повністю залучають учасників та заохочують інновації та експерименти;
- є доказовими та включають в себе раціональну систему моніторингу та оцінки.

Багато в чому положення цього посібника знайшли своє відображення та подальший розвиток у підходах, викладених Євроінституціями у керівних документах.

Зокрема, однією з ключових програм стала Політика Єдності (Cohesion Policy) ЄС на 2014-2020 роки спрямована на виконання завдань стратегії Європа 2020. Із бюджетом у 351,8 млрд. євро (що складає 32,5% від загального запланованого бюджету Європейського Союзу на 2014-2020 роки у 1082 млрд. євро.), вона стала основним інвестиційним інструментом Євросоюзу. Головними пріоритетами її реалізації визначені [13]:

- посилення досліджень, технологічного розвитку та інновацій;
- покращення доступу, поширення використання та підвищення якості інформаційних та комунікаційних технологій;
- підвищення конкурентоспроможності малих та середніх підприємств (МСП);
- підтримка переходу до низьковуглецевої економіки;
- сприяння адаптації до зміни клімату, запобігання ризикам і управління ними;
- збереження та охорона навколишнього середовища та сприяння ефективному використанню ресурсів;
- сприяння сталому транспорту та вдосконаленню мережевої інфраструктури;
- сприяння стабільній і якісній зайнятості та підтримка мобільності робочої сили;
- сприяння соціальній інтеграції, боротьбі з бідністю та будь-якою дискримінацією;
- інвестиції в освіту, професійну підготовку та навчання протягом усього життя;
- підвищення ефективності державного управління.

У своїй реалізації Політика Єдності спирається на європейські структурні та інвестиційні фонди (European Structural and Investment Funds – ESIF), які складаються з Європейського фонду регіонального розвитку (European Regional Development Fund – ERDF), Фонду Єдності (Cohesion Fund – CF), Європейського соціального фонду (European Social Fund – ESF), Європейського аграрного фонду розвитку сільських районів (European Agricultural Fund for Rural Development – EAFRD) та Європейського фонду морського та рибного господарства (European Maritime and Fisheries Fund – EMFF). Окремо слід згадати Інструмент допомоги для приєднання (Instrument for Pre-Accession Assistance – IPA), який використовується для країн – кандидатів в члени ЄС.

Саме у Регламенті ЄС №1303/2013 [14], яким встановлюються спільні положення щодо згаданих фондів, європейський законодавець вперше дає пряме і розгорнуте визначення терміну стратегії розумної спеціалізації («smart specialisation strategy» – S3) [14, с. 19, п.3 статті 2]:

«Стратегія розумної спеціалізації» означає національну або регіональну інноваційну стратегію, яка визначає пріоритети для створення конкурентних переваг, шляхом розробки та узгодження досліджень та інновацій із сильними сторонами для потреб бізнесу, щоб послідовно відповідати новим можливостям та ринковим змінам, уникаючи дублювання та фрагментації зусиль; Стратегія розумної спеціалізації може мати форму національної або регіональної стратегічної політики в галузі досліджень та інновацій (R&I) або бути включеною до неї.

У додатку 1 зазначеної згаданого Регламенту викладені загальні стратегічні рамки її реалізації, які передбачають узгодженість використання європейських структурних та інноваційних фондів з іншими політиками ЄС. Зокрема, важливе значення для досягнення цілей розумного сталого зростання має когерентність із реалізацією Рамкової програми науково-інноваційного розвитку Європейського Союзу «Горизонт 2020» [14, с. 96]:

Держави-члени розробляють, у відповідних випадках, національну та / або регіональну стратегію «розумної спеціалізації» відповідно до Національної програми реформ. Такі стратегії можуть мати форму або бути включеними в національну або регіональну стратегію досліджень та інновацій для «розумної спеціалізації». Стратегії розумної спеціалізації повинні бути розроблені шляхом залучення національних або регіональних керівних органів та зацікавлених сторін, таких як університети та інші вищі навчальні заклади, промисловість та соціальні партнери в процесі відкриття підприємницької діяльності. Влада, безпосередньо зацікавлена в програмі «Горизонт 2020», буде тісно пов'язана з цим процесом. Стратегії розумної спеціалізації повинні включати:

а) «Вплив діяльності» для підготовки регіональних учасників досліджень та розробок для участі у програмі «Горизонт 2020» («сходи до досконалості»), які будуть розроблені, де це необхідно, шляхом створення потенціалу. Зв'язок та співпраця між національними контактними пунктами програми «Горизонт 2020» та керівними органами європейських структурних та інноваційних фондів мають бути посилені.

б) «Діяльність, що спрямована на подальший розвиток», спрямована на те, щоб забезпечити засоби для використання та розповсюдження результатів досліджень та розробок, що впливають із «Горизонту 2020» та попередніх програм, на ринок з особливим акцентом на створення сприятливого для інновацій середовища для бізнесу та промисловості, включаючи малі та середні підприємства та відповідно до пріоритетів, які визначені для територій у відповідній стратегії розумної спеціалізації.

Важливість наведених положень полягає у передбаченні забезпечення «переднього та заднього фронту» наукових досліджень – умов для їх проведення на відповідному рівні та умов для використання їх результатів.

Окремо слід звернути увагу, що європейський законодавець для реалізації визначеної політики стимулювання сталого розумного зростання не обмежується рекомендаціям, а висуває наявність стратегії розумної спеціалізації країни/регіону в якості передумови («ex ante conditionalities») доступу до європейських структурних та інноваційних фондів [14, стаття 19 с. 28, додаток XI с. 96].

Наведені положення Регламентів Європейського Союзу важливі як для розуміння логіки та мети європейського законодавця, так і, сподіваємось, для практичних цілей подальшого застосування для конструювання положень вітчизняного нормативного поля та його адаптації до європейської правової системи *Acquis communautaire*.

Зрозуміло, що на поточному етапі Україна не має формального доступу до європейських структурних та інноваційних фондів ESIF та, здавалось би, тема стратегії розумних спеціалізації таким чином не актуальна для нашої держави, але слід брати до уваги не тільки поточний стан відносин, а й тренди його розвитку.

Угода про асоціацію з ЄС, невід'ємною частиною якої є Угода про створення поглибленої та всеохоплюючої зони вільної торгівлі, вже заклали основи входження України до Єдиного Ринку Євросоюзу. Економічна інтеграція вкупі із процесами кооперації та конкуренції вимагатимуть пошуку свого місця – «ніші» на європейському ринку, який вже доволі структурований «розумними спеціалізаціями» регіонів-учасників.

Однією з цілей впровадження Європейським Союзом стратегій розумної спеціалізації є саме уникнення загострення внутрішньої конкуренції однорідної продукції на ринку ЄС за рахунок стимулювання диверсифікації економічної діяльності суб'єктів, уникнення дублювання і фрагментації зусиль та одночасне підвищення зовнішньої конкурентоспроможності економіки Євросоюзу принаймні через розширення асортименту товарів та послуг власного виробництва. При цьому розумна спеціалізація розглядається у макроекономічному масштабі на рівні країн та регіонів.

Вочевидь, що входження у Єдиний Ринок учасника масштабу України здатне суттєво порушити існуючий баланс навіть попри наявність квот та обмежень.

Стратегічним рішенням може стати визначення для України та її регіонів спеціалізації із врахуванням балансу інтересів сторін. Спроби такого роду «приблизного позиціонування» робилися низкою проектів із дослідження рамкового потенціалу країн Східного Партнерства на початку поточного десятиріччя.

Спочатку європейські, а з часом і українські медіа стали наполегливо просувати концепцію «аграрної супердержави» та повернення до ролі «European breadbasket». Цей спрощений моно-підхід не враховує ані наявної структури економічного та кадрового потенціалу держави, ані власної орієнтації країни на побудову інноваційної високотехнологічної економіки. Вочевидь, що реалізація зазначеного сценарію призведе у середньо- та довгостроковій перспективі до негативних наслідків в економічній та соціальній сферах, провокуючи подальший спад промислового виробництва та деградацію індустріальної, транспортної, енергетичної та комунальної інфраструктури.

Водночас вивчення стратегії розумних спеціалізацій (СРС) ЄС свідчить про можливість використання зазначеного інструменту для пошуку та опанування наукових та промислових ніш в ЄС, а також подальшої інтеграції вітчизняного потенціалу у глобальні ланцюги доданої вартості. Зазначене вбачається надзвичайно важливим для визначення планів розвитку наукового та виробничого комплексів України та певною мірою визначатиме стратегію держави на середне- та довгострокову перспективу.

Реагуючи на згадані ризики Уряд України надав низку доручень щодо опрацювання перспектив участі нашої держави у стратегії розумних спеціалізацій Європейського Союзу. Зокрема, на виконання доручень Першого віце-прем'єр міністра – Міністра економічного розвитку і торгівлі України С. Кубіва від 10.06.2016 № 18942/2/1-16 та від 11.10.2016 №18942/7/1-16, НАН України створена Міжвідомча координаційна група із забезпечення вироблення узгодженої позиції України щодо Стратегії Розумних Спеціалізацій (СРС) Європейського Союзу, до складу якої увійшли представники причетних відомств (Міністерство економічного розвитку та торгівлі, Міністерство інфраструктури,

Міністерство енергетики та вугільної промисловості, Міністерства аграрної політики та продовольства України, Міністерство охорони здоров'я України, Міністерство освіти і науки, НАН України, НАМН України, НААН України).

За результатами роботи Міжвідомчої координаційної групи попередньо визначені такі секторальні напрями розумних спеціалізацій для України:

- ресурсні матеріали;
- біоекономіка та біотехнології;
- енергетика та енергомашинобудування;
- аерокосмічні технології;
- інформаційно-комунікаційні технології;
- здорове суспільство.

Формування переліку цих пріоритетів здійснювалося методом експертних оцінок, які були надані керівниками та фахівцями урядових та наукових установ галузей. Такий підхід відповідає керівним принципам проектування дослідницьких та інноваційних стратегій для розумної спеціалізації [12, с. 19].

Водночас розробка власне стратегій на національному та регіональному рівнях потребує використання сучасної методології, розробкою та впровадженням якої в Європейському Союзі опікується Генеральний Директорат (ГД) Об'єднаного дослідницького Центру (ОДЦ) Європейської Комісії. Для проведення консультації щодо співробітництва у цій сфері в Україну була запрошена делегація ОДЦ на чолі із Генеральним директором ГД ОДЦ ЄК В. Шухою. Під час перебування делегації в Україні 14-16 вересня 2016 року було проведено низку заходів, серед яких слід відзначити Інформаційний день ОДЦ, консультації щодо впровадження СРС в Україні та зустріч Генерального Директора ОДЦ В. Шухі з Першим віце-прем'єр міністром – Міністром економічного розвитку і торгівлі України С. Кубівим.

Під час консультацій з'ясовано, що зараз наявність СРС є передумовою доступу до структурних фондів розвитку для країн Євросоюзу, але цей підхід, вірогідно, може бути поширений і на інші інструменти підтримки третіх країн у майбутній фінансовій перспективі. Визначення СРС для країни має зорієнтувати відповідні програми підтримки, що забезпечать «сумісність» її економіки з загальним ринком ЄС та полегшить подальшу інтеграцію до «глобальних ланцюгів вартості». Зазначене набуває особливої актуальності для нашої держави в умовах втрати сталих торгівельно-економічних та науково-інноваційних зв'язків з РФ.

Представниками ОДЦ ЄК було запропоновано залучити вітчизняних експертів, насамперед з профільних міністерств та облдержадміністрацій, до спеціалізованих тренінгів для перспективного проектування Стратегії Розумних Спеціалізацій для України.

У розвиток досягнених домовленостей ГД ОДЦ ЄК був проведений семінар для українських експертів, започаткований проект пілотний проект підтримки розробки розумних спеціалізацій для України, та підготовлена відповідна Дорожня карта.

Однак ця робота не може бути проведена на належному рівні без вагомій державної підтримки та координації із всіма зацікавленими суб'єктами: Урядом, регіональними владами, науковими установами та бізнесом.

Розгляд методик, які використовуються в ЄС для визначення та обґрунтування розумних спеціалізацій, свідчить про необхідність збору та аналізу на загальнодержавному та регіональному рівнях великої кількості статистичних показників, які не завжди співпадають з формами звітності Державної служби статистики України. Отримані дані дозволили б не тільки провести якісне обґрунтування спеціалізацій, а й зробити необхідні прогнози та здійснити подальший моніторинг та оцінку результатів.

У ЄС Моделювання можливих впливів запровадження різних розумних спеціалізацій для регіонів здійснюється ОДЦ ЄК за допомогою рекурсивно динамічної просторової обчислювальної моделі RHOMOLO. Цей інструмент дозволяє імітувати вплив політики ЄС на секторну, регіональну та часову ситуації та надає підтримку розробникам політики у процесі оцінки інвестицій, реформ та структурних змін в економіці. Як асоційований член «Горизонт 2020» наша країна має доступ і до цього інструменту.

Висновки. Стратегія розумних спеціалізацій є науково обґрунтованим та історично підтвердженим інструментом проектування довгострокової науково-технічної та економічної політики держав та їх окремих регіонів.

Кластери виступають як об'єктний базис застосування концепції розумних спеціалізацій.

СРС є одним з ключових елементів реалізації стратегії «Європа 2020» та спирається на широке поле організаційних, фінансових та нормативних інструментів, які можуть бути використані для створення внутрішньо-узгодженої комплексної системи національних заходів.

Наведені регуляторні документи ЄС дають приклад побудови внутрішньо-узгодженої архітектури комплексну заходів із проектування та підтримки впровадження СРС.

Для Європейського Союзу СРС є засобом зниження внутрішньої конкуренції на Єдиному Ринку та підвищення глобальної конкурентоспроможності ЄС.

Євроінтеграційні прагнення України та вже діючі угоди про асоціацію та створення поглибленої зони вільної торгівлі вимагають проектування стратегії вбудовування нашої держави у Єдиний ринок Євросоюзу.

Втрата традиційних ринків та розрив сталих коопераційних зв'язків з РФ примушують до форсованого пошуку місця у глобальних ланцюгах доданої вартості.

Пасивна позиція держави може призвести до фактичного нав'язування низькотехнологічних спеціалізацій, що значним чином унеможливує просування на шляху побудови високотехнологічної економіки, заснованої на знаннях.

Успіху СРС значною мірою сприяють створення профільних регіональних кластерів та широке застосування інструменту державно-приватного партнерства.

Необхідне активне використання усіх повноважень статусу асоційованого члена Горизонт 2020 для доступу до інструментів проектування та впровадження СРС в Україні.

Участь проектуванні розумних спеціалізацій та активна політична позиція можуть надати доступ до ресурсів технічної допомоги ЄС у наступному бюджетному періоді (2021-2027 роки), що сприятиме досягненню цілей економічного зростання та структурної перебудови економіки.

Проектування та впровадження СРС вимагають комплексних підходів та мають бути пов'язані із політикою децентралізації, стратегією промислового розвитку, енергетичною стратегією, спрямованою науково-технічною політикою держави і не можливі без активної участі Уряду країни.

Література

1. LISBON EUROPEAN COUNCIL 23 and 24 March 2000, PRESIDENCY CONCLUSIONS <http://qoo.by/2STg>, <http://qoo.by/2STh>.
2. COMMUNICATION FROM THE COMMISSION "BUILDING AN INCLUSIVE EUROPE", COM(2000) 79 final <http://qoo.by/2STj>.
3. Europe 2020 strategy "Європа 2020: Стратегія розумного, стійкого і всеохоплюючого зростання" Brussels, 3.3.2010, COM(2010) 2020 final. https://ec.europa.eu/info/strategy/european-semester/framework/europe-2020-strategy_en.
4. Lisbon Strategy evaluation document, Brussels, 2.2.2010, SEC(2010) 114 final http://ec.europa.eu/europe2020/pdf/lisbon_strategy_evaluation_en.pdf.
5. The Competitive Advantage of Nations, Michael E. Porter, Harvard Business Review, the March–April 1990 Issue, <https://hbr.org/1990/03/the-competitive-advantage-of-nations>.
6. Clusters and the New Economics of Competition, Michael E. Porter, Harvard Business Review, from the november-december 1998 issue, https://hbr.org/1998/11/clusters-and-the-new-economics-of-competition?referral=03758&cm_vc=tr_item_page.top_right.
7. Н.Н. Колосовский, «Избранные труды», Смоленск, «Ойкумена», 2006. <http://www.ecoross.ru/files/books/Kolosovskiy,%202006.pdf>.
8. Knowledge Economists Policy Brief n° 9, June 2009. http://ec.europa.eu/invest-in-research/pdf/download_en/kfg_policy_briefs_no_5_9.pdf.
9. Industrial policy for the twenty-first century, Dani Rodrik, Harvard University, John F. Kennedy School of Government. <https://www.sss.ias.edu/files/pdfs/Rodrik/Research/industrial-policy-twenty-first-century.pdf>.
10. Smart specialisation in a truly integrated research area is the key to attracting more R&D to Europe. Dominique Foray and Bart Van Ark. http://ec.europa.eu/invest-in-research/pdf/download_en/policy_brief1.pdf.
11. "Innovation-driven Growth in Regions: The Role of Smart Specialisation", © OECD/OCDE, 2013. <https://www.oecd.org/innovation/inno/smart-specialisation.pdf>.
12. COMMUNICATION FROM THE COMMISSION TO THE EUROPEAN PARLIAMENT, THE COUNCIL, THE EUROPEAN ECONOMIC AND SOCIAL COMMITTEE AND THE COMMITTEE OF THE REGIONS "Regional Policy contributing to smart growth in Europe 2020", COM(2010) 553 final, 6.10.2010. <http://qoo.by/2STn>.
13. Guide to Research and Innovation Strategies for Smart Specialisations (RIS 3). http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/presenta/smart_specialisation/smart_ris3_2012.pdf.
14. Регламент ЄС №1303/2013 щодо спільних положень Європейського фонду регіонального розвитку, Європейського соціального фонду, Фонду Єдності, Європейського аграрного фонду для розвитку сільської місцевості та Європейського фонду морського та рибного господарства та визначаються загальні положення щодо Європейського фонду регіонального розвитку, Європейського соціального фонду, Фонду Єдності та Європейського фонду морського і рибного господарства та скасовується Регламент Ради (ЄС)

№1083/2006. <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/news/regulation-eu-no-13032013-european-parliament-and-council>.

References

1. LISBON EUROPEAN COUNCIL 23 and 24 March 2000, PRESIDENCY CONCLUSIONS <http://qoo.by/2STg>, <http://qoo.by/2STh> (in English).
2. COMMUNICATION FROM THE COMMISSION “BUILDING AN INCLUSIVE EUROPE”, COM(2000) 79 final <http://qoo.by/2STj> (in English).
3. Europe 2020 strategy “Європа 2020: Стратегія розумного, стійкого і всеохоплюючого зростання” Brussels, 3.3.2010, COM(2010) 2020 final. https://ec.europa.eu/info/strategy/european-semester/framework/europe-2020-strategy_en (in English).
4. Lisbon Strategy evaluation document, Brussels, 2.2.2010, SEC(2010) 114 final http://ec.europa.eu/europe2020/pdf/lisbon_strategy_evaluation_en.pdf (in English).
5. The Competitive Advantage of Nations, Michael E. Porter, Harvard Business Review, the March–April 1990 Issue, <https://hbr.org/1990/03/the-competitive-advantage-of-nations> (in English).
6. Clusters and the New Economics of Competition, Michael E. Porter, Harvard Business Review, from the november-december 1998 issue, https://hbr.org/1998/11/clusters-and-the-new-economics-of-competition?referral=03758&cm_vc=rr_item_page.top_right (in English).
7. Kolosovskiy, N. (2006). Selected Works. Smolensk <http://www.ecoross.ru/files/books/Kolosovskiy,%202006.pdf>. (in Russian).
8. Knowledge Economists Policy Brief n° 9, June 2009. http://ec.europa.eu/invest-in-research/pdf/download_en/kfg_policy_briefs_no_5_9.pdf (in English).
9. Industrial policy for the twenty-first century, Dani Rodrik, Harvard University, John F. Kennedy School of Government. <https://www.sss.ias.edu/files/pdfs/Rodrik/Research/industrial-policy-twenty-first-century.pdf> (in English).
10. Smart specialisation in a truly integrated research area is the key to attracting more R&D to Europe. Dominique Foray and Bart Van Ark. http://ec.europa.eu/invest-in-research/pdf/download_en/policy_brief1.pdf (in English).
11. “Innovation-driven Growth in Regions: The Role of Smart Specialisation”, © OECD/OCDE, 2013. <https://www.oecd.org/innovation/inno/smart-specialisation.pdf> (in English).
12. COMMUNICATION FROM THE COMMISSION TO THE EUROPEAN PARLIAMENT, THE COUNCIL, THE EUROPEAN ECONOMIC AND SOCIAL COMMITTEE AND THE COMMITTEE OF THE REGIONS “Regional Policy contributing to smart growth in Europe 2020”, COM(2010) 553 final, 6.10.2010. <http://qoo.by/2STn> (in English).
13. Guide to Research and Innovation Strategies for Smart Specialisations (RIS 3). http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/presenta/smart_specialisation/smart_ris3_2012.pdf (in English).
14. REGULATION (EU) No 1303/2013 OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL of 17 December 2013 laying down common provisions on the European Regional Development Fund, the European Social Fund, the Cohesion Fund, the European Agricultural Fund for Rural Development and the European Maritime and Fisheries Fund and laying down general provisions on the European Regional Development Fund, the European Social Fund, the Cohesion Fund and the European Maritime and Fisheries Fund and repealing Council Regulation (EC) No 1083/2006 (in Ukrainian).

Стаття надійшла до редакції 17.02.2017.